

Світлана Байняшова,

здобувач ступеня доктора філософії (PhD),

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Науковий керівник: Кучерук Оксана, доктор педагогічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Сучасний світ характеризується інформаційною перенасиченістю: щодня учні отримують величезні обсяги даних з різних джерел. У таких умовах уміння критично осмислювати інформацію та відрізнити правдивий контент від маніпуляцій стає життєво необхідним. Особливу актуальність у цьому контексті набуває інформаційна грамотність як здатність цілеспрямовано шукати, здобувати інформацію з різних джерел, перевіряти їх, оцінювати, критично аналізувати контент, продукувати інформаційний текст, ефективно використовувати й відповідально поширювати інформацію тощо. Саме критичне мислення потенційно дає змогу учням бути «захищеними» від негативного впливу сучасних медіа. Відповідно до тенденцій мовної освіти, уроки української мови можуть значною мірою сприяти свідомому формуванню інформаційної грамотності учнівства шляхом інтеграції методів критичного мислення в освітній процес.

Теоретичні основи розвитку критичного мислення закладено в працях У. Джемса, Дж. Дьюї, М. Ліпмана та ін. Наприкінці ХХ століття група американських дослідників (Дж. Стіл, Ч. Темпл, К. Мередіт, С. Вальтер) розробила методичну технологію «Розвиток критичного мислення через читання та письмо». Ця технологія, відома як ТРКМ, передбачає інтеграцію запитань і дискусій у структуру уроку для поступового засвоєння матеріалу. В українській практиці застосування ТРКМ обґрунтовано в роботах педагогів О. Марченко, О. Пометун та ін. Дослідження останніх років підтверджують, що зазначена технологія ефективно сприяє розвитку не тільки предметних компетентностей, а й загальних ключових умінь учнів. Зокрема, завдяки елементам ТРКМ у здобувачів потенційно підвищується пізнавальна активність, зростають творчі здібності, формується вміння співпрацювати та вирішувати складні завдання. За С. Набатовим, основною сутністю процесу розвитку критичного мислення є поетапна реалізація дій від простого до складного: запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, оцінка, створення [2, с.32]. У цьому контексті О. Пометун застерігає, що не можна зводити навчання критичного мислення до формування в учнів лише мисленнєвих операцій. Людина з розвиненим критичним мисленням не лише сприймає світ як різноманітний, а й цінує таку різноманітність, ставиться до неї як до ресурсу й можливості для власного розвитку й самореалізації [3, с.11]. Формування особистості, яка критично мислить, є невід'ємною частиною

інноваційної освіти, оскільки відповідна робота забезпечує самостійність мислення і стійкість до інформаційного тиску. У контексті навчання української мови О. Кучерук і Т. Магдич, зокрема, акцентують на потенціалі Лінгвістичного порталу Mova.info та окремих інтерактивних вправ на сайті LearningApps.org. для розвитку критичного мислення [1, с. 65, 68, 71]. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що, незважаючи на інтерес дослідників до окресленої проблеми, лінгводидактичні її аспекти потребують увиразнення й розвитку.

Мета публікації – дослідити особливості використання технології розвитку критичного мислення з погляду формування інформаційної грамотності учнів старших класів на уроках української мови. Ставиться завдання описати три фази ТРКМ, показати приклади їх реалізації в процесі навчання української мови та обґрунтувати, яким чином кожна фаза сприяє розвитку інформаційної грамотності здобувачів профільної середньої освіти.

Застосування ТРКМ на уроках української мови потребує структурної організації освітнього процесу відповідно до трьох фаз («Виклик» – «Осмислення» – «Рефлексія»), що уможлиблює не лише пробудити навчальну діяльність, а й забезпечити глибоку інтеграцію набутих знань, умінь, ставлень у власний досвід учня. Фаза «Виклик» є фундаментальною для запуску пізнавальної активності. На цьому етапі відбувається актуалізація первинних знань, формулювання цілей навчання та пробудження інтересу до нової інформації. Ключова педагогічна умова – створення безризикового середовища, де учні можуть вільно висловлювати свої думки та асоціації без страху помилитися чи бути виправленим учителем. У контексті формування інформаційної грамотності в процесі української мовної освіти фаза «Виклик» починається з постановки проблемного або провокаційного запитання, що спонукає учнів до рефлексії власного досвіду. Наприклад, запитання до учнів «Що для вас означає слово «маніпуляція» в новинному тексті?» може стимулювати комунікативну діяльність, забезпечуючи обмін думками. На цій фазі доцільно використовувати методи, які швидко виявляють наявний рівень знань та упереджень. Наприклад, метод «Розумовий штурм» сприяє швидкому збору асоціацій, визначень, прикладів, пов'язаних із темою, завданням. Це дає змогу зафіксувати первинні висловлювання учнів, які згодом стануть точкою відліку для порівняння з новими знаннями. Метод «Займи позицію» варто використати для поляризації думок щодо етичних або дискусійних аспектів споживання медіатекстів, така робота активізує учня на уроці та формує усвідомлення власних цілей.

«Осмислення» є етапом безпосереднього контакту з новою інформацією, медіатекстами – учні цілеспрямовано тренують когнітивні процеси: сприйняття, розуміння, перероблення, відтворення матеріалу, аналізу, інтерпретування. Завдання вчителя – виділити достатньо часу для цієї стадії та стимулювати учнів до постановки нових запитань під час роботи з інформаційним контентом. На уроках української мови ця фаза передбачає поєднання критичного аналізу інформаційного тексту, медіатексту з мовним

аналізом. Наприклад, учням пропонується читання та зіставлення двох медіатекстів, які висвітлюють одну й ту ж новину, але подають її з різних позицій. Діяльність учнів включає аналіз інформації, визначення лексичних, стилістичних та риторичних особливостей, маніпулятивних елементів. Для поглибленого аналізу інформації на цьому етапі корисно використовувати, наприклад, метод «Поняттева таблиця». Він доречний для організації інформації, особливо коли необхідно порівняти три або більше аспектів чи джерела. Учні можуть використовувати таблицю для зіставлення фактів, оцінної лексики, посилань на джерела, виявлення логічних прогалин чи наявності маніпулятивного прийому «наклеювання ярликів» тощо. Це потребує від учня чіткого формулювання запитань та прагнення до точності, що є ключовими характеристиками критичного мислення. Потенційно дієвим також є метод «Шість капелюхів» (Едварда де Боно). Цей спосіб сприяє цілісному розгляду інформаційного контенту з маніпулятивними елементами. За логікою методу, учні мають послідовно аналізувати текст з різних перспектив (факти, емоції, позитив, негатив, креатив, управління). Відповідна робота допомагає не просто виявити, що текст маніпулятивний, а й зрозуміти, як саме використовуються, наприклад, емоційні тригери, що є складниками тактики дезінформації «буденна розповідь» або «промивання мізків». У результаті цієї фази учні навчаються не просто запам'ятовувати факти, а висловлювати власні судження щодо інформації, інтерпретувати її.

«Рефлексія» є заключною стадією ТРКМ і має вирішальне значення для розвитку критичного мислення, оскільки відбувається інтеграція всього нового знання в особистісному досвіді учня. Осмислення й інтерпретація на цьому етапі мають творчий характер. Учень усвідомлює те, що було зроблене, і стає свідомим власником ідеї, знань, умінь, ставлень. Основні завдання фази «Рефлексія» передбачають узагальнення вивченого, оцінку власної діяльності, самоаналіз та прогнозування можливості застосування нових знань у реальному житті.

Аналіз власного педагогічного досвіду через призму лінгвометодичного потенціалу технології розвитку критичного мислення засвідчує її високу ефективність для формування інформаційної грамотності старшокласників на уроках української мови. Методика, що ґрунтується на послідовному проходженні фаз «Виклик» – «Осмислення» – «Рефлексія», забезпечує не лише високий рівень активного залучення учнів до навчального процесу, а й перетворює пасивне засвоєння інформації на активне вироблення власних критичних суджень, фактчекінг, тематичну комунікацію. Ключовим досягненням є те, що методи формування мовної особистості, адаптовані під структуру ТРКМ (риторичний аналіз, «Поняттева таблиця», метод «ПРЕС» та ін.), дають змогу старшокласникам здійснювати глибоку деконструкцію інформаційних текстів, медіатекстів. Учні отримують практичні інструменти для ідентифікації прихованих механізмів впливу та маніпуляцій, що є життєво необхідним в умовах сучасного інформаційного простору.

Системне впровадження ТРКМ на уроках української мови трансформує діяльність учня: він стає активним суб'єктом дослідження інформаційного тексту, медіатексту. Це розвиває здатність учня бачити проблеми, правильно ставити запитання, висувати гіпотези, оцінювати альтернативні варіанти та, найголовніше, робити свідомий, обґрунтований вибір. Відповідна модель навчання є умовою для формування відповідального та стійкого до інформаційного тиску громадянина, оскільки фокусується не на заучуванні, а на вмінні застосовувати знання в реальному житті. Подальшу наукову роботу варто зосередити на емпіричному підтвердженні ефективності моделі формування інформаційної грамотності старшокласників у процесі навчання української мови з використанням ТРКМ.

Література

1. Кучерук О., Магдич Т. Використання електронних освітніх ресурсів для формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках української мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020, Том 75. №1. С.56-75 URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/authorDashboard/submission/3515>
2. Набатов С. М. Актуальні проблеми розвитку навичок критичного мислення в науковому дискурсі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*, 2019. №3. С.28-34.
3. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. Київ: Освіта, 2020. 192 с.